

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE

A. FORMAREA LIMBII ROMÂNE. LIMBA ROMÂNĂ – LIMBĂ ROMANICĂ

Nașterea unei limbi este un proces îndelungat, astfel încât nu se poate preciza cu exactitate când a început formarea limbii române.

Romanii au pătruns în Peninsula Balcanică pe la sfârșitul sec. al III-lea î.Hr. și ajunând până la Dunăre s-au izbit de rezistența populației daco-gete. Stăpânirea romană s-a instalat definitiv în spațiul carpato-dunărean în anul 106 î.Hr., când Traian a cucerit Sarmisegetusa. Teritoriul cucerit a devenit așadar provincie romană, prosperând destul de rapid datorită numeroaselor bogății (Dacia Felix). Începe procesul de romanizare ce a constat în asimilarea rapidă a civilizației, a culturii și a limbii din Imperiul Roman. Dacia este colonizată cu oameni aduși din toate regiunile imperiului și treptat băștinașii încep să vorbească limba latină pentru a se putea înțelege în primul rând cu reprezentanții imperiului (militari, funcționari, comercianți și meseriași). Se poate vorbi de o superioritate a civilizației romane care a adus în Dacia orașele, castele, drumurile etc.

Frecvențele atacuri ale populației migratoare au silit însă stăpânirea romană să se retragă în anul 271 î.Hr., în timpul împăratului Aurelian. Procesul de romanizare a continuat însă, în acest spațiu, și după retragerea aureliană.

Limba română provine din limba latină vorbită în părțile de est ale Imperiului Roman. Face parte din familia limbilor romanice, dintre care unele au devenit limbi naționale (italiana, franceza, spaniola, portugheza, româna), altele au rămas limbi regionale, vorbite pe o arie restrânsă (catalana în Spania, sarda în insula Sardinia din Italia, dialectele retoromane în Elveția; occitana, romansa) sau au dispărut (dalmata).

Limbile romanice nu continuă direct latina clasică, adică varianta literară, aspectul îngrijit și normat al acestei limbi, ci latina populară (vulgară), reprezentând limba vorbită în mod obișnuit de romani.

Limba este un fenomen în mișcare, modificându-se de-a lungul timpului atât prin evoluția cât și prin influențele exercitate de contactele cu alte limbi. Când s-au înregistrat numeroase modificări (fonetice, gramaticale și lexicale) astfel încât varianta de origine nu mai este înțeleasă de vorbitori, se poate vorbi de o limbă nouă. Totuși, transformările se petrec continuu și gradual, astfel încât nu se pot fixa niște praguri precise. Se admite că procesul de constituire a limbilor romanice s-ar fi încheiat prin sec al IX-lea. Pentru limba română s-au propus mai multe date – sec. VI, VII, VIII sau IX – admitându-se însă că transformări mai au loc și astăzi.

B. CONTINUITATE DE LIMBĂ ȘI CULTURĂ

Din secolul al X-lea, înconjurați de popoare care vorbeau limbi din alte familii (limbi slave, turcice, maghiară) și având o confesiune ortodoxă ce nu utiliza latina în biserică, vorbitorii de română n-au mai avut pentru multă vreme contact cu celelalte limbi romanice și s-a pierdut legătura culturală cu reperul latinei culte.

Așadar, o particularitate a limbii române ar fi această izolare față de celelalte limbi romanice, fapt ce a condus la o mai bună conservare a structurii gramaticale și a lexicului – moștenite din limba latină.

Limba română este, fără îndoială, o limbă romanică. Structura sa gramaticală și vocabularul de bază sunt majoritar latine. În structura gramaticală, româna conservă din latină clasele de declinare ale substantivului, pronumele personal, tipurile de adjective, numeralul de la 1 la 10, clasele de conjugarea ale verbelor, cele mai multe moduri și timpuri verbale, principalele conjuncții și prepoziții. În ceea ce privește vocabularul, sunt de origine latină cele mai multe dintre cuvintele care denumesc noțiuni, obiecte și însușiri fundamentale, frecvente în vorbire.

Din latina vulgară apare româna comună reprezentând prima fază a evoluției limbii române, cunoscută și sub denumirea de protoromână, străromână sau română primitivă.

În româna comună:

- Sistemul vocalic cuprindea șase vocale (a, e, i, o, u, ă), vocala „î” apare mai târziu și individualizează limba română în cadrul limbilor romanice.
- Sistemul consonantic se caracterizează prin apariția unor sunete noi, inexistente în latină (ț, ș) [Ex.:latină „negotium” > rom. „negot”];
- Se produc modificări cu valoare de lege, cum ar fi:
  - „l” intervocalic trece la „r”, fenomen cunoscut sub denumirea de rotacism (lat. „filum” > rom. „fir”).

- „ll” intervocalic se păstrează (lat. „callis” > rom. „cale”)

- consoanele m, n, s, t de la sfârșitul cuvintelor latinești dispar (lat. „sebum” > „sebu” > „seu”)

- vocala accentuată „o” urmată de e, a, ă, se diftonghează (lat. „molam” > rom. „moară”)

- Cele cinci declinări latinești se reduc în limba română la trei, dispărând declinările a IV-a și a V-a;
- Se păstrează cazurile din limba latină, cu excepția ablativului;
- Se mențin cele trei genuri din latină (feminin, masculin, neutru);
- În limba română apare articolul (care nu există în limba latină), acesta

formându-se dintr-un pronume latinesc;

- Numeralesle sunt în majoritate latinești;
- Pronumele își îmbogățeste formele;
- Verbul moștenește cele patru conjugări, menținându-se, în mare parte, aceleași

categorii gramaticale specifice, din latină;

- Sunt păstrate părțile de vorbire neflexibile;
- Sintaxa este, în general, moștenită din latină;
- Lexicul este preponderent latinesc, vocabularul fundamental fiind 60 – 66% de

origine latină.

C. TERITORIUL DE FORMARE A LIMBII ROMÂNE

Există trei teorii principale cu privire la teritoriul de formare a limbii române:

1. Teoria formării limbii române doar la nord de Dunăre, susținută de Dimitrie Cantemir, Petru Maior, B.P. Hasdeu, care este infirmată de existența unor dialecte românești sud-dunărene (dialectul aromân, meglenoromân, istroromân);

2. Teoria formării limbii române doar sud de Dunăre, susținută de lingviști străini (Franz Joseph Sulzer, Robert Roesler,) dar și de savanți români (precum Ovid Densusianu, Alexandru). Potrivit acestei teorii, după retragerea aureliană, s-ar fi produs o migrațiune masivă de populație din spațiul fostei Dacii, care n-ar mai fi fost locuită. Teoria este însă infirmată de nenumărate dovezi (de natură arheologică, lingvistică, etc)

3. Teoria formării limbii române atât la nordul, cât și la sudul Dunării, susținută de Școala Ardeleană și de numeroși lingviști contemporani.

D. Substratul (fondul autohton)

În cazul limbii române, substratul îl constituie limba daco – geților, din familia limbilor trace (indoeuropeană).

Substratul reprezintă aproximativ 100 – 150 cuvinte.

La reconstituirea elementelor ce alcătuiesc substratul s-a apelat și la comparația cu albaneza (o limbă ce face parte din familia limbilor indoeuropene).

S-au păstrat din limba dacilor:

- nume proprii: Argeș, Cerna, Criș, Dunăre, Iași, etc.

- substantive comune: abur, baci, balaur, barză, brâu, ceafă, ciorbă, copil, fluier, gard, grumaz, mazăre, mânz, , țarc, vatră, viezure, zer etc.

- verbe: a băga, , a cruța etc.

- sufixe: - esc, - este, etc.

E. LIMBA ROMÂNĂ ÎN CONTACT CU ALTE LIMBI

1. Influența slavă

O puternică influență asupra limbii române vechi o exercită influența slavă. Ea s-a exercitat pe cale populară (prin contactul cu populațiile slave) dar și pe cale cultă, prin slavonă, care era limba bisericească și a cancelariei în Țările Române . Slavona bisericească a fost acceptată de Constantinopol ca limbă liturgică (alături de greacă și latină) și a primit în secolul al IX-lea un alfabet – cel chirilic – conceput de către călugării bulgari Chiril și Metodiu și de ucenicii acestora, un alfabet alcătuit pe baza celui grecesc.

Unele împrumuturi din limba slavă (populară ori cultă) au ieșit din uz.

Alte împrumuturi au devenit cuvinte din fondul principal: blid, brazdă, căpiță, ciocan, , clește, coasă, coș, coteț, greblă, lopată, plug, etc.

Au fost împrumutați numeroși termeni din domeniul bisericesc: ceaslov, popă, stareț, strană, etc. (lexicul bisericesc fundamental este însă cel de origine latină).

2. Influența maghiară

Influența maghiară începe în secolul al X-lea, când acest popor migrator pătrunde în Panonia, unde s-a așezat și a fost creștinat. În secolele X – XI, maghiarii ajung în Transilvania.

Exemple de cuvinte păstrate din limba maghiară: gând, gingaș, hotar, meșter, sămădău, viclean etc.

3. Influența turcă

Începând din secolul al XVI-lea, pătrund în limbă termeni aduși de stăpânirea otomană: caimacam, pașă etc.

Multe cuvinte rămase în limba română aparțin domeniului culinar: acadea, baclava, chiftea, ciulama, halva, iaurt, mezel, mușama etc. Unele au intrat chiar și în vocabularul fundamental: chef, chirie, cântar, dușman, etc. S-au păstrat și câteva sufixe: - agiu, - liu, etc.

4. Influența greacă

Elementele grecești au pătruns în limba română începând cu sec. al VI-lea și până în secolul al XV-lea (exemple: arvună, flamura, molimă, omidă, plapumă, zodie etc).

5. Influența germanică asupra limbii române în fazele vechi, este și ea posibilă, însă nu a fost clar dovedită.

F. DIALECTE SUD – DUNĂRENE

S-a stabilit faptul că limba română are patru dialecte: dacoromâna (cea pe care o desemnăm de obicei prin termenul „română”, vorbită la N de Dunăre, pe un teritoriu care este, cu aproximație, cel al României de azi); aromâna (vorbită în unele zone din Grecia, Macedonia, Albania și Bulgaria); meglenoromâna (într-o zonă situată la sud de Salonic, între Grecia și Macedonia); istroromâna (în localități din peninsula Istria, din Croația).

Aceste dialecte prezintă trăsături gramaticale și lexicale asemănătoare dar și numeroase diferențe. Dialectele din Sudul Dunării au fost influențate de limbi precum: greacă, macedoneană, croată, italiană, albaneză, bulgară, turcă.

Subdialectele limbii române sunt: muntenesc, moldovenesc, bănațean, crișean, maramureșean. Limba română literară a evoluat din graiul muntenesc.

ÎNCEPUTUL SCRISULUI ÎN ROMÂNĂ (secolul al XVI-lea)

În Țara Românească și în Moldova, între sec. al XIII-lea și al XVI-lea, limba de cultură (a cancelariei și a bisericii) a fost slavona, folosită în scris în texte religioase, în hotărâri domnești, acte juridice, scrisori, cronici.

În Transilvania, devenită parte a regatului maghiar, limba de cultură a fost, începând cu secolul al XII-lea, latina. Serviciul religios folosea însă limba slavonă.

Cel mai vechi text românesc, cu datare certă, este o scrisoare a lui Neacșu din Câmpulung, din anul 1521. Este probabil ca și înainte de această dată să se fi scris în românește, însă textele nu s-au păstrat. Câteva traduceri de texte religioase, păstrate în manuscris și descoperite în secolul al XIX-lea, ar putea fi redactate înainte de 1521: „*Codicele Voronețean*”, „*Psaltirea Voronețeană*”, „*Psaltirea Scheiană*”, „*Psaltirea Hurmuzachi*” (denumirea este dată de loc sau proprietar). Acestea nu au putut fi datate și localizate cu certitudine. Cei mai mulți filologi consideră că respectivele traduceri provin din Maramureș, de unde și denumirea de „*texte maramureșene*” sau „*rotacizante*” (datorită unei particularități fonetice, rotacismul, ce constă în transformarea lui - n - intervocalic în - r - în cuvintele de origine latină).

Diaconul Coresi înființează la Brașov o tipografie proprie și din 1557 scoate cărți în slavonă și română. Cărțile scrise în limba română, circulând în toate cele trei țări românești, ajută la procesul de formare a limbii literare.

Un rol însemnat în evoluția limbii literare îl au și următoarele cărți:

– „Cazania” sau „*Carte românească de învățătură*”, aparținând mitropolitului Varlaam (o traducere, 1643); tot lui Varlaam îi datorăm și primele versuri în limba română, grupate sub titlul „*Stihuri la stema domniei Moldovei*”, așezate în fruntea „*Cazaniei*”.

– prima traducere integrală a „*Noului Testament*”, tipărit în 1648, la Alba-Iulia și cunoscut sub numele de „*Noul Testament de la Balgrad*” – Simion Ștefan.

– prima traducere în versuri a unui text religios („*Psaltirea pre versuri tocmită*”, 1673) se datorează mitropolitului Dosoftei.

– în secolul al XVII-lea, Antim Ivireanul, mitropolitul Țării Românești, inaugurează un nou tip de scriere, acela al predicilor construite după arta elocinței, 28 de predici reunite sub titlul „*Didahii*”.

– traducerea integrală a Bibliei, în 1688, de către frații Șerban și Radu Greceanu (tipărită prin grija domnitorului Șerban Cantacuzino).

Textele originale (acte, scrisori, documente manuscrise) sunt mai accesibile decât traducerile întrucât acestea din urmă au fost influențate de originalul străin.

Începând cu secolul al XVII-lea apar mai multe tipuri de texte:

– coduri de legi: „*Carte românească de învățătură*” sau „*Pravila lui Vasile Lupu*”, 1646 în Moldova; „*Îndreptarea legii*” sau „*Pravila lui Matei Basarab*”, 1652 în Muntenia.

– se pun bazele istoriografiei românești prin cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin și stolnicul Constantin Cantacuzino. Apar în scrierile cronicarilor observații legate de latinitatea și chiar de unitatea limbii române. Sunt întâlnite și elemente de artă literară.

– cărțile populare

Începând cu secolul al XIX-lea, asistăm la un fenomen numit modernizarea și „*reromanizarea*”, limba română înregistrând numeroase împrumuturi din limbile romanice (franceză, italiană) și din latină, dar și din germană, rusă. La mijlocul sec. al XIX-lea se adoptă oficial scrierea cu alfabet latin; are loc o dispută privind alegerea unei scrieri fonetice (să se scrie așa cum se pronunță) sau a unei scrieri etimologice (să se scrie avându-se în vedere cuvântul de origine).

Limba literară are bază graiul muntenesc.

Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung

„*Mudromu I plemenitomu, I cistitomu I bogom darovanomu jupan Hanăș Bengner ot Brașov mnogo zdravie ot Nécsu ot Dlăgopole. (= Preaînțeleptului și cinstitului, și de Dumnezeu dăruitului jupân Hanăș Bengner din Brașov multă sănătate din partea lui Neacșu din Câmpulung, n. n.).*

I pak (=și iarăși) dau știre domnie tale za (=despre) lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eșit den Sofîia, și aimintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre.

I pak să știi domniia ta că au venit un om de la Nicopole de miie me-au spus că au văzut cu ochii lor că au trecut ciale corăbii ce știi și domniia ta pre Dunăre în sus.

I pak să știi că bagă den toate orașele câte 50 de omin să fie de ajutor în corăbii.

I pak să știi cumu se-au prins nește meșter(i) den Țarigrad cum vor treace ceale corăbii la locul cela strimtul ce știi și domniia ta.

I pak spui domniie tale de lucrul lui Mahamet beg, cum am auzit de boiari ce sunt megiiș(i) și de generemiiu Negre, cum i-au dat împăratul sloboziie lui Mahamet beg, pe io-i va fi voia, pren Țeara Rumânească, iară el să treacă.

I pak să știi domniia ta că are frică mare și Băsărab de acel lotru de Mahamet beg, mai vârtos de domniile voastre.

I pak spui domniietale ca mai marele miu, de ce am înțeles și eu. Eu spui domniietale iară domniata ești înțelept și aceste cuvinte să ții domniata la tine, să nu știe umin mulți, și domniile vostre să vă păziți cum știți mai bine.

I bog te veselit. Amin. (=Și Dumnezeu să te bucure. Amin)

(*Apud Hurmuzachi – Iorga. Documente, XI, 843).*